

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A CIGÁNYÜGY BARANYÁBAN (1957–1990)

A központi — párt és állami — döntések alapján üggyé vált cigánykérdés gyakorlati megoldására mozgásba lendültek a Baranya Megyei Tanács, valamint a megyei hatáskörrel felruházott Pécs Megyei Jogú Város testületi szervei és hivatali apparátusai. Az első időkben testületi (tanácsülési és végrehajtó bizottsági) üléseken csak egy-egy rész-kérdéssel foglalkoztak. Ilyen volt az iskolai mulasztások kérdése, amelynek súlyosságát bizonyítja, hogy 2000 cigány tanköteles közül alig 10-15 fejezte be az általános iskola 8. osztályát egy 1957-ben elhangzott beszámoló szerint.¹ Palkó Sándor megyei tanácselnök — akit e kérdésben kiemelkedő elkötelezettségű megyei tanácselnökként ismertek — már ekkor kijelentette, hogy a megoldandó kérdést átfogó módon kell kezelni, vizsgálni kell a felmerült problémák gazdasági hátterét is.

A Baranya Megyei Tanács szervezeti felépítése a feladatok ellátására nem volt alkalmas. Emiatt a megyei tanács és Végrehajtó Bizottsága mint döntéshozó testületek mellett cigánykérdéssel foglalkozó társadalmi bizottság létrehozását határozták el 1961-ben. A társadalmi bizottság elnöke dr. Görcs László gimnáziumi igazgató a megyei tanács művelődésügyi állandó bizottságának is az elnöke lett. Dr. Görcs László a cigánykérdés megoldásának lelkes híveként hosszú éveken át képviselte az ügyet. Az ideiglenes bizottság munkájának befejezése után „magával vitte” a problémákat a művelődésügyi bizottságba is, és annak nevében készítette a testületeknek előterjesztéseket. A feladatot átvette a megyei tanács egészségügyi és szociálpolitikai bizottsága, amelynek keretében 1969-ben cigányügyi albizottságot hoztak létre, ugyancsak dr. Görcs László vezetésével. A döntés-előkészítő szerepkört 1980-tól a megyei tanács Végrehajtó Bizottságának keretei között ügyködő Cigányügyi Koordinációs Bizottság vitte tovább. Utóbbi vezetői Pirisi János és Lantos József, utóbbi egyben a nemzetiségi bizottság elnöke is, lettek.

Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa először 1959. december 1-jén foglalkozott a cigánykérdéssel. A szociálpolitikai állandó bizottság mellett működő albizottságot hozott létre a cigány lakosság életmódjának tanulmányozására, javaslatok készítésére, a velük kapcsolatosan felmerülő gondok megoldására.

Az albizottság a kitzúzott feladatot nem tudta megvalósítani, ezért újjáalakították, elnöke dr. Vörös Márton levéltár-igazgató lett.² A későbbiek folyamán tanácselnök-helyettesi feladatkörbe került a cigányügy kezelése.

A Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága szakigazgatási szervei közül a művelődésügyi, az egészségügyi, az ipari, a munkaiügyi, az igazgatási, a szervezési és jogi, valamint a pénzügyi osztályok foglalkoztak a testületi határozatok gyakorlati megvalósításával. Pécssett az egészségügyi és szociális, az építési és közlekedési, az igazgatási, a művelődési osztályok, valamint a titkárság feladatává vált a gyakorlati megvalósítás.

A megyei és a városi tanács meghatározott időközönként, általában ötvenként, de egyes speciális kérdésekben gyakrabban is, napirendre tűzte a cigánykérdést. A téma szerint érintett albizottságok és szakigazgatási szervek helyzetfelmérést végeztek, majd

¹ Baranya Megyei Levéltár (= BML) Baranya Megyei Tanács (= BMT) üléseinek jegyzőkönyve (ül. jkv.), 1957. szeptember. 30.

² BML Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa (= PMJVT) ül. jkv., 1961–1962.

megoldási javaslatot tettek a felmerült gondok megoldására. Az előterjesztések, a tanács- és végrehajtó bizottsági ülések jegyzőkönyvei alapján figyelemmel kísérhetjük a cigányságnak a többségi társadalomba történő beillesztésnek elveit és a gyakorlati megvalósítás módját.

A cigány lakosság helyzetének változásai

A cigánykérdéssel foglalkozó megyei társadalmi bizottság vizsgálatának első eredményeiről 1962-ben számolt be.³ Valós demográfiai adatokhoz saját adatgyűjtés segítségével jutott, a népszámlálás adatai kevés támaszt nyújtottak munkájához. Általánosított véleményük az volt, hogy a cigányság átalakulóban van és alkalmas az asszimilációra. Ugyanakkor beszámoltak a megyében élő cigányság nagyfokú tagozódásáról is. Nem kezelték nemzetiségként a cigányságot, a cigány fogalmat életmódként, fejlettségi kategóriaként fogták fel. A cigánykérdés megoldása a bizottság szerint külső beavatkozást igényelt.

A Baranya Megyében élő cigánynépesség számát 13 175 főben jelölték meg, akik 2867 családban éltek. Létszámuk a megyék között itt volt a legmagasabb. A cigány lakosság fele a községek belterületén, 22%-a a községek szélén, 27,5% külterületen, telepeken, vagy szétszórta lakott.

Lakásaik száma 2551 volt, aminek 32,6%-a elérte a lakások átlagos színvonalát, 36,7% téglából épült, de az átlagos színvonal alatt maradt. A kunyhók és a putrik aránya 30,7%. Utóbbiak általában külterületen lévő telepeken voltak találhatóak. A lakóépületek közül 1016 belterületen, 1535 a község szélén, vagy külterületen volt. A cigány családok lakásviszonyait összességében rossznak minősítették. A községek belterületén nagyobb létszámú cigány családok éltek, mint a külterületen.

A községek belterületére történő letelepedésüket a bizottság véleménye szerint a megfelelő anyagi források hiánya, a cigányokkal szembeni kedvezőtlen előítéletek léte, illetőleg a cigányságban fellelhető kisebbségi érzés, valamint a hagyományos életmód visszahúzó hatása akadályozta. A zárt telepeken élők között fedezett fel az albizottság bizonyos mérvű összetartozási kötődést.

A cigány lakosság fele munkaképes korú volt, közülük csak 44% rendelkezett állandó, 25% alkalmi munkaviszonnyal. Nem rendelkezett munkaviszonnyal a nők legnagyobb része. Az állandó munkaviszonnyal rendelkezők 23%-a iparban, 9%-a bányában dolgozott. Mezőgazdaságban 48%, egyéb munkahelyen 21% dolgozott.

A cigányság munkába állását akadályozta a munkáltatók velük szembeni előítélete, a cigány családok anyagi kintartásának (tartalékainak) hiánya, a szakképzetlenség, egyeseknél a munkába állástól való vonakodás.

A cigány családok letelepedése lényegében befejeződött, mindössze hat család folytatott vándor életmódot.

A cigánynépesség 20,6%-a tanköteles volt, az általános iskolák felső tagozatába azonban csak jelentéktelen hányaduk jutott el. Igen magas volt a bukások száma, ami osztályisméltésekhez, végső soron túlkorossághoz vezetett. A bukásokat nagymértékben

³ BML XXIII. BMT ül. jkv., 1959–1962. II. Megjelent: *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből* Szerk.: FÜZES MIKLÓS–MÁRFI ATTILA–ROZS ANDRÁS–VÖRÖS HUBA. Pécs, 2005. (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből, 13.) 20–42.

a magyar nyelvi készség hiánya okozta. A tanköteleseknek csak 73%-a járt rendszeresen iskolába. A cigánynépesség 37,2%-a írástudatlan volt. Kultúráltságuk színvonalát egészen alacsonynak minősítették. Viszonyítási alapot minden bizonnyal a többségi társadalom jelentett, bár ezt konkrétan nem fogalmazták meg.

A cigány lakosság zöme alacsony szintű egészségi környezetben élt. Elsősorban a tisztálkodás hiányát állapította meg a bizottság. Jelentős mértékű alultápláltságot is észleltek, emiatt a bizottság szerint a hatéves korú gyerekek fizikai és szellemi érettsége mintegy a nem cigány négyévesek érettségének felelt meg. Széles körben elterjedt közöttük a dohányzás szokása. Öltözködésük egyre inkább elvesztette a hagyományos formákat, a társadalom egészét jellemző módon öltözködtek, különösen a fiatalok. Előnyben részesítették a rikító, a jelentés szerint egymásnak ellentmondó színeket.

A babonás félelem távol tartotta őket az orvosoktól.

A nem cigány lakossághoz fűződő kapcsolatukat erősen befolyásolta a faji megkülönböztetés korábban kialakult gyakorlata. Hivatalos helyeken is lekezelően bántak velük, például letegezték őket.

Pécs város cigányügyi albizottsága 1961 szeptemberében kelt jelentésében⁴ a helyzetelemzés nehézségeit emelte ki, amelynek egyik oka maga a cigányság ősi beidegzettség, a másik a nem cigány lakosság antiszociális beállítottsága.

Pécsett 1961 első felében 120 cigány család élt 800 családtaggal, akik állandó mozgásban voltak. A bizottság tagjai e családokkal folyamatos kapcsolatokat építettek ki. A tőlük nyert információk alapján jutottak arra a megállapításra, hogy a megoldást a telepkről való kiköltözés jelentené. A bizottság tagjai között két felfogás alakult ki. 1. A cigányság új, emberhez méltó illő lakhelyén is tartsa meg zártságát, a lassú beolvadás reményében. 2. A bizottság tagjainak többsége szerint a mesterséges elszigeteltség konzerválná a jelenlegi állapotot. A beszámoló szerint a pécsi cigányság a zárt telepek felhasználását megkezdte. Az eredményeket munkába állításuk biztosíthatja, amire nézve ugyancsak készültek tervek, illetőleg előkészítő tárgyalások.

Átfogó elemzésre Baranya megyében 1974-ben került sor.⁵ A cigányügyi albizottság jelentése a cigányság beilleszkedését illetően jelentős előrehaladást állapított meg a szociális viszonyokban, a munkavállalásban. Visszaszorulóban volt a hagyományos életvitel.

Demográfiai elemzés szerint Baranya 316 községéből 224-ben éltek cigányok. A megye lakosságának 6%-kát tették ki, szemben a más dunántúli megyékben tapasztalható 4%-kal. Baranyában az országos 2/3 aránnyal szemben a családok 24%-a, a népesség 23%-a élt telepeken. Az előző évi adatokhoz viszonyítva egy év alatt igen jelentős változás következett be. A megyében a cigánytelepek száma csökkenőben volt, Pécsett viszont ellenkező tendencia érvényesült.

A telepek elhelyezkedése változatos volt. Erdőben öt, erdőszélen 21, legelőn négy telep volt található, de faluszélen is léteztek telepek. A telepeknek csaknem a fele gyalog volt csak megközelíthető, 10%-a rendelkezett dűlőúttal, 20%-át kötötték be az elektromos hálózatba, 15%-ában volt vezetékes víz. A telepi lakások 19%-a épült kőből, a többi vályog, döngölt falú ház, putri. A legtöbb lakóépület egy helyiségből állt.

A munkaképes cigány lakosság aránya az összlakossághoz képest csökkent ugyan, a munkavállalók száma és aránya azonban emelkedett, illetőleg összetétele megváltozott.

⁴ BML PMJVT VB ül. jkv., 1961/2.

⁵ BML XXIII. 2. a. BMT Végrehajtó Bizottsága (= VB) anyagok (= any.) 1974/I.

A teljes foglalkoztatottság azonban még nem valósult meg. Az 1962-ben tapasztalt 46%-kal szemben 1974-ben 60%-ra emelkedett az állandó munkavállalók száma, 27%-ról 20%-ra csökkent az alkalmi munkavállalók, 27%-ról 20%-ra a nem dolgozók aránya.

A kapott munkabéreket illetően a cigány munkavállalók tartoztak a legalacsonyabb kategóriákba, közülük is a legrosszabban fizetettek a nők voltak. A rendszeres nagyüzemi munkát a cigányság nagy része nem szokta meg.

A cigányság kulturális színvonala még jóval alacsonyabb volt, mint a lakosság többi részéé a bizottság szerint. A cigány nyelvek használatát az asszimiláció fékezőjeként kezelték. Asszimilációs „műhelynek” az óvodákat, iskolákat, az utcát, a munkahelyet, az élet különböző helyszíneit tekintették.

Az óvodáskorú cigány gyerekek 21%-a járt óvodába, amit növelni szerettek volna, de nem cigányóvoda létesítésével, hanem a cigány gyerekek számára a meglévő óvodákban történő férőhelyek biztosításával. Az óvodák hiányát iskolai előkészítővel pótolták.

Az iskolások száma 1962 óta emelkedett, de negyedük olyan körülmények között élt, ami lehetetlenné tette számukra az eredményes tanulást. Még mindig gyakori volt a bukás, osztályismétlés, az igazolatlan mulasztás. A felsőbb osztályokba még mindig kevés cigánytanuló jutott el, nagyarányú volt a lemorzsolódás.

A legtöbb szülő igénye csak az írás, olvasás elsajátítására vonatkozott, fiaik számára a segédmunkát, lányaik számára a korai férjhez menetelt elegendőnek tartották.

A felnőtt cigány lakosság iskolázottsága is alacsony volt 30%-uk tartozott az analfabéták közé.

Még mindig alacsony szintű egészségi körülmények között éltek. Demográfiai jellemzőjük volt a házasságon kívüli születés és a magas csecsemőhalandóság.

A Pécsen élő cigányság helyzetét 1979-ben vizsgálták.⁶ Létszámukat — hivatalos felmérések hiányában — becsléssel 5000 főben állapították meg, ami hatszor nagyobb volt az 1962-ben becsültnél. Nem tekintették őket egységes népeységnek, hanem olyanoknak, akik a magyar, a román és a különböző cigány nyelveket beszélik. Nagyobb részüik szociális körülményeit most sem találták megfelelőnek. Telepeik száma Pécs város külterületén három, belterületén nyolc volt, vagyis számuk — csakúgy mint a lakosságé — emelkedett, bár a telepek felszámolása folyamatban volt.

A cigányság foglalkoztatása javult, a férfiak 70%-a, míg a nők 30%-a kereső foglalkozást folytatott, de a keresőképesekek harmada a jelentés szerint még mindig idegenkedett a munkavállalástól. A vállalatok már nem tettek megkülönböztetést a cigány munkavállalókkal szemben — állította a jelentés —, sőt patronáló mozgalmat indítottak a munkahelyi kollektívákba történő beilleszkedésük érdekében.

A telepek egészségügyi helyzete továbbra is elfogadhatatlan maradt. A szeméttárolás megoldatlan, valamennyi telep csatornázatlan volt, utak alig vezettek a telepekre.

A cigány újszülöttek átlagsúlya alacsonyabbnak bizonyult az országos átlagnál, magasabb volt a koraszülések száma, jelentősen csökkent viszont a csecsemőhalandóság.

Az iskoláztatásban még mindig akadtak gondok, a gyermekek 20%-a nem volt még felkészítve az iskolára. Az általános iskolai beiskoláztatás aránya javult, 90%-uk rendszeresen járt is iskolába, de a szülőknek az iskola felé támasztott igénye még mindig a magyarul írni, olvasni tudás elsajátítására szorítkozott. Az általános iskolát 40%-ban

⁶ BML PMJVT VV ül. jkv., 1979. Megjelent: *Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959-1990*. Szerk.: FÜZES MIKLÓS-MÁRFI ATTILA. Pécs, 2003. (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből, 11.) 104–111.

végzeték csak el, bár ez az arány is javulásnak számított. A továbbtanulók száma továbbra is minimális volt.

Rendszeres szociális támogatást 1978-ban 52, rendkívülit 90, közgyógyellátást 16, szociális otthoni elhelyezést hét fő kapott, sokgyermekes anya jutalmazásában nyolc, szociális járadékban 13, szociális étkeztetésben hat, napközi-otthonos ellátásban két fő részesült.

Az 1979-ben végzett felmérés szerint⁷ Baranya megyében a cigány férfiak 88-90%-a dolgozott. Növekedett az állandó munkát vállalók aránya. A munkavállalók legnagyobb része segédmunkás volt. A vállalatoknál enyhültek a cigányokkal szembeni előítéletek.

Az 1962-ben útjára indult telepmegszüntetési akció jelentős eredménnyel járt. A 168 telepből, ahol a cigány családok 49%-a élt, 19 maradt, ahol a cigánynépesség 7%-a lakott. A beköltözöttek nagyobb részénél a változás egyelőre csak a kedvezőbb kommunális ellátottságban jelentkezett. Kisebb részük felelt meg az általános társadalmi normáknak. Néhány községben (Gilvánfa, Pettend, Alsószentmárton) új zárt közösségek jöttek létre, míg máshol egyes településrészekeken éltek tovább a hagyományos életmód szerint. Gyorsan növekedett a városok rosszabb állagú peremkerületeiben, Pécssett a belvárosban való megjelenésük, ahol hasonló zárt jellegű közösségek jöttek létre.

Egyre több gyermek járt óvodába, arányuk meghaladta az érintett korosztályok felét. Az egészséves iskolai előkészítőkön résztvevők negyede cigány gyerek volt. Az általános iskolák felső tagozataiban a cigánytanulók száma évről évre emelkedett, a 8. osztályba jutottak száma 1971-hez viszonyítva megduplázódott.

Az egészségügyi körülmények valamelyest a telepeken is javultak. Csökkent a fertőző betegségek száma, látványos eredményeket tapasztaltak az anya- és csecsemővédelem területén. A cigányság életkörülményei azonban még mindig rosszak voltak.

A későbbiek folyamán, különösen az 1980-as években, egy részterület alaposabb vizsgálatára került sor.

A munkaiügyi helyzetről 1975-ben készült részletes beszámoló.⁸ Pécssett 200 munkáltatónál végzett felmérés szerint 1973-ban 1173 aktív keresőt találtak, 850 férfit és 274 nőt. Az iparban 31,3%, az építőiparban 30,3%, a kereskedelemben 4,0%, a közlekedésben 8,8%, a mezőgazdaságban 8,4%, egyéb munkahelyen 17,2% cigány munkavállaló dolgozott, míg szakmunkásként mindössze 6%, betanított munkásként 16%, segédmunkásként 78%. A városban 80-85 munkáltató foglalkoztatott állandó munkaviszonyban cigány származású dolgozót, de volt még példa kedvezőtlen előítéletre is. Kiemelkedőnek minősítették a szénbányánál és a Baranya Megyei Élelmiszerkereskedelmi Vállalatnál tapasztaltakat.

Baranya megye településein foglalkoztatási tervet készítettek. A Pécsi járásban 42 munkakönyvet állítottak ki munkaképes korú cigányok számára. Beszédes ezek korcsoportok szerinti megoszlása. 14-19 évesek részére 28, 20-39 évesek részére kilenc, 40-49 évesek részére öt munkakönyvet adtak ki. 25 új munkakönyves a járás területén helyezkedett el. A sásdi járásban negyedévenként ellenőrizték, hogy a munkaképes férfiak dolgoznak-e? Olcsón biztosítottak házhelyeket számukra, a megüresedett állami lakásokat cigányoknak utalták ki. Felsőmindszenten megszűnt a cigánytelep. Kisüzemet hoztak

⁷ BML XXIII. 2. a. BMT VB any., 1979. Tájékoztató jelentés a cigány lakosság társadalmi beilleszkedéséről és az ezzel kapcsolatos tanácsi intézkedésekről.

⁸ BML XXIII. 1. b. BMT Egészségügyi és Szociálpolitikai Biz. (= ESz Biz.) Cigányügyi Albizottsága (= Cig. Alb.) iratai, 1975.

létre, ahol minden családból 1-2 fő dolgozott. A nők munkába állítása nehézségekkel járt, de ez nem csak a cigány lakosságot érintette. Még mindig sokan választották a kötetlen, gyakran italozó életmódot. A mohácsi járásban a munkanélküliek száma elenyésző volt. A szigetvári járásban az állandó munkavállalást látták javítandónak.

A cigánytanulók száma Baranya megyében Péccsel együtt az 1970/1. évi tanévben tapasztalt 4339 főről, a megyei tanulólétszámból való 8,6%-os részesülestről 1974/75-re 3855 főre csökkent ugyan (a megyei tanulólétszám csökkenése ennél sokkal látványosabb), a részesülési aránya azonban 12,9%-ra emelkedett, ami több mint duplája volt az országos aránynak. Óvodába a cigány gyerekek 26%-a járt, az iskolai előkészítőre járóké 45,5%-ra nőtt. Kedvező változást mutatott az alsó és a felső tagozatok közötti arány is, több lett a felső tagozatos. A bukások száma igen nagy volt minden második bukott tanuló a cigány gyerekek közül került ki.⁹

A cigányság közegészségügyi helyzete 1979-re a jelentés szerint elérte a nem cigány lakosságét. Javult a cigánytelepek higiénés helyzete, de még tapasztalható volt a hatósági intézkedésekkel szembeni ellenállás. Az anya- és csecsemővédelem területén volt legnagyobb mérvű a fejlődés. A szülőképes nők fogamzásgátlása kórházi gyakorlattá vált. Az egészségre nevelés érdekében különféle rendezvényeken élénk felvilágosító munka folyt.¹⁰

A cigányság művelődésének elősegítésére a megyében, 1986-ban tíz klub működött. A baranyai cigányok életkörülményeivel mintegy két tucat publikáció megjelenéséről tudtak.¹¹

Jelentős arányt képviseltek a megyében az állami gondozásban lévő cigány gyerekek. Arányuk az állami gondozottak között az 1981-ben észlelt 46,5%-ról 1986-ra 57,1%-ra emelkedett. Ugyanez a tendencia érvényesült a gondozási tevékenység többi formájában is.¹²

Általános képet a tanácsok működése idején utoljára 1988-ban kapunk.¹³ A megyében ekkor megközelítőleg 23 000 cigányszármazású lakos élt. Megoszlásuk: Pécssett 13%, a megye többi városában 14%, falun 73%. A telepek száma tovább csökkent, a beszámoló időszakában már csak négy telep létezett 221 lakóval.

A férfiak foglalkoztatása teljessé vált, a nőké 38-40%-ra emelkedett, a foglalkoztatás minősége azonban stagnált.

Az óvodába járó gyermekek száma 61%-ra, az általános iskolát befejezők aránya 60% fölé emelkedett. A továbbtanulók aránya 80% volt, de nagymérvű, 30%-os volt a lemorzsolódásuk.

A koraszülések aránya az 1973-ban regisztrált 30%-ról 18,8%-ra mérséklődött. A terhes-tanácsadáson a cigány nők a többiekhez hasonló arányban jelentek meg, ugyanez vonatkozott a szűrővizsgálatokra és a védőoltásokra is.

A segélyek iránt érdeklődés élénk volt. Rendszeres és rendkívüli segélyben 24-25%-uk, gyámügyi segélyben 40-60% részesült.

Az ismertté vált bűnelkövetők 18-20%-a volt cigány, fele részben visszaesők. A cigány bűnelkövetők 21%-a a fiatalok közé tartozott.

⁹ BML XXIII 1. b. ESz Biz. Cig. Alb. iratai, 1975.

¹⁰ BML XXIII. 1. b. ESz. Biz. Cig. Alb. iratai, 1979.

¹¹ BML XXIII. 2. d. BMT VB Szervezési és jogi osztály (= Szjo) I. 42/1986.

¹² BML XXIII. 2. d. BMT VB Szjo. I. 49/1987.

¹³ BML XXIII 2 a BMT VB any. 1988/II. Beszámoló a Cigányügyi Koordinációs Bizottság munkájáról.

A cigány lakosság helyzetének javítására tett intézkedések és azok eredményei

A megyei tanácsi testületek (maga a tanács és a Végrehajtó Bizottság) és a hivatali apparátus témánk szerinti tevékenységét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a helyzetfelmérésekre támaszkodóan, az első kezdeti részfeladatok kitűzését követően, csakhamar átfogó tartalmú határozatokat hoztak és igyekeztek azokat megvalósítani vagy megvalósíttatni.

A cigány lakosság demográfiai helyzete, lakásviszonyaik, mentális problémáik, anyagi, egészségügyi, szociális, oktatási és művelődési helyzetük, munkába állításuk javítására, valamint betelepítésük és telepeik megszüntetése gyakorlati megvalósítása feltételeinek megteremtésére nézve intézkedtek. A kitűzött feladatok, illetőleg megoldási módjuk részre oszlottak:

1. A cigány lakosság egészére vonatkozóak, ilyenek, pl. az egészségügyi és szociális, a művelődésügyi és oktatási kérdések.
2. A cigánytelepeken élőkre vonatkozó rendelkezések, pl. a telep-felszámolási program, közegészségügyi és járványügyi viszonyok javítása.
3. A községek, városok belterületére történő beköltöztetésre vonatkozóak.

A háromféle feladat és azok megoldási módjai egymással szorosan összefüggtek, sőt gyakran egymás függvényei voltak. Az 1961-ben végzett első helyzetfelmérés birtokában a Baranya Megyei Tanács 1962-ben a következőkről határozott:¹⁴

- Elrendelte, hogy állapítsák meg a megyében állami tulajdonban lévő üres házak számát és ezeknek a környékbeli cigány lakossággal történő betelepítését.
- Elrendelte a Komlón és Mohácson felszabaduló tanácsi rendelkezésű lakásoknak arra érdemes, becsületes cigány családoknak történő kiutalását.
- Felkérte az Országos Takarékpénztár Baranya Megyei Igazgatóságát, hogy a megye pénzügyi és építésügyi osztályával közösen készítsen hitelakció tervet, amely az állandó munkahellyel rendelkezők részére lehetővé teszi lakóház építését.
- Felkérte a járási tanácsok végrehajtó bizottságait arra, szólítsák fel a vállalatok, gazdasági intézmények vezetőit, hogy bontási anyagokkal, kedvezményekkel támogassák az építkezéseket.
- Utasították a községi tanácsok végrehajtó bizottságait, hogy házhelyeket minden megkülönböztetés nélkül juttassanak a cigányok részére is.
- Megtiltották ugyanakkor újabb zárt, különálló telepek létrehozását.

A következő egy év eredményéről Palkó Sándor számolt be: 180 család jutott lakáshoz (85 kiutalással, 21 vásárlással) ami a többiek számára például szolgált.

A gyakorlati megvalósítás során jöttek elő a cigány és nem cigány lakosságot érintő problémák. A sellyei járás Építési osztálya, pl. kislakásos tervet dolgozott ki. Gilvánfán meg is kezdődtek az építkezések. Eredménye egy újabb, a réginél valamivel jobb cigánytelep lett. Kiderült, hogy az OTP kölcsönt ki kellene terjeszteni a házvásárlásokra is. A

¹⁴ 12/1962. T. sz. határozat.

már meglévő épületekből (házakból, pajtákból, istállókból) átalakítással olcsóbban lehetne lakásokat kialakítani.

Megállapították, hogy szabályokat kellene alkotni arra, hogy az állam által épített, valamint a szövetkezeti lakások egy részét kis fizetésből élő cigány családok kapják. A tanácsok kapjanak házhelyjuttatásra is jogot, ne csak kijelölési jogot.

Palkó Sándor széttelepítést tartott — gyakorlati megfontolásból — szükségesnek, mert a telepekkel rendelkező községek a beköltöztetési feladataikat egymagukban nem tudták megoldani. A beköltöztetéseknek — álláspontja szerint — ki kell terjednie az egész megyére, így a terhek arányosan oszlanának meg a községek között.¹⁵

További egy év elteltével dr. Görcs László értékelése adott a történekről újabb információt. E szerint a községek a számukra előírt felméréseket elvégezték. Beszámolt arról is, hogy a cigányok beköltözését nem egy helyen a községek lakói megakadályozták. A feladat végrehajtása során további gondok merültek fel.

Apátvarasdon tíz üresen álló lakóépület állt rendelkezésre, a cigánytelepet így fel is lehetett volna számolni, de a telepen élők nem járultak hozzá beköltöztetésükhöz. A termelőszövetkezet sem bizonyította segítőkészségét.

Hosszúhetényben a beköltöztetésekre tett intézkedések idején az adatfelvételeket követően a telepre újabb beköltözés történt. A putrik száma 33-ról 37-re emelkedett. Az üres házhelyek száma a falu belterületén ugyanakkor 22 volt, amit igénylés esetén olcsón rendelkezésre tudtak volna bocsátani.

Dunafalván a telepen nyolc kőház is állt, azokba azonban babonás hiedelmek miatt senki sem költözött be.

A sásdi járásban 327 házhelyet jelöltek ki, a cigány családok nagy része ezeket igénybe is vette volna, de nem tudta, mert késett az idevonatkozó rendelet végrehajtási utasítása. Voltak olyan községek a járásban, ahol inkább hagyják az üresen álló lakásokat tönkremenni, csakhogy cigányok ne költözzenek oda.

Mágoacson a községi tanács 15 házhelyet biztosított, igénylő azonban nem akadt rájuk. A cigányok és a falusiak félték egymástól. A telep itt is bővült.

A siklósi járásban az eltel két évben 130 fő költözött be a faluba.

Szigervárott is előfordult, hogy a lakás tulajdonosa sajátkezüleg tette tönkre azt a lakrészt, amit egy cigány család vehetett volna birtokba. További sajátossága volt az itteni helyzetnek cigány családok beköltöztetése a vágóhíd üresen maradt részébe; az épület belmagassága olyan nagy volt, hogy a cigány családok putrikat építettek bele.

Bogádmindszenten a cigányok nem voltak hajlandók a házépítés lehetőségét igénybe venni.

Dencsházán a községi tanács 30 házhelyet kisajátított és azokat térítésmentesen kiosztotta. Nem volt azonban kivitelező és építési anyag, továbbá a járási tanács műszaki csoportja is lassúnak bizonyult.

Komlón 1963-ban csak egy család kapott lakást emeletes épületben. Az előző évben hat család, de kettő közülük visszament korábbi kunyhójába. Így arra a megállapításra jutottak, hogy nem célszerű a cigányokat emeletes házakba költöztetni, hiányzik ehhez a megfelelő kulturáltságuk.

Sajátos helyzetben volt Felsőszentmárton. A megyehatárok módosítása idején 1950-ben hozzácsatolták az eredetileg Szentborbáshoz tartozó Siótelepet. A beszámolót készítő véleménye szerint azért, hogy Baranya megye oldja meg a problémáikat, korábbi

¹⁵ BML BMT jkv., 1963. október 28.

anyaközségük ugyanis Somogy megyében maradt. Településhatár módosításával került Kozármislenyhez a pécsi kocszmű közelében lévő telep is.

A beköltöztetési akció jó példáját Szentlőrinc szolgáltatta dr. Görcs László szerint. Egy hosszú raktárépületben hat szoba–konyhás lakást alakítottak ki. Az odaköltözöttek kulturált körülmények között élhettek.¹⁶

Mintegy tíz év elmúltával vizsgálták újra a beköltözés lehetőségeit. Az építkezések egyik nehézségét a kölcsönök elégtelensége jelentette, csupán 70-80%-os készütségi fokot biztosított. A kiskeresetű, nagycsaládos emberek nem tudták előteremteni a hitel-igényléshez szükséges 30-70 000 Ft-ot. A kisközségekben hiányzott az építési kapacitás, annak ellenére, hogy az építési hatóságok igyekeztek mozgósítani a költségvetési üzemeket, kisiparosokat. Az anyagi feltételek hiánya hátráltatta a házvásárlásokat is. A megvásárolt régi házak karbantartása pedig elmaradt.

Megállapították, hogy egyes községekben (Gilvánfa, Pettend, Alsószentmárton) a cigányok többséget, újabb zárt közösségeket alkottak. Mindez — az előterjesztő szerint — arra vezethető vissza, hogy a beköltöztetések során nem vették figyelembe a széttelepítésre vonatkozó rendelkezéseket.¹⁷

A Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága ezek után a cigány népesség áttelepítésének felgyorsítására, a visszatelepülések megakadályozására hozott — többek között — határozatot.¹⁸ Fokozottabb törődést szorgalmazott a cigány lakosság munkába állítására, különösen állandó munkaviszonyok létesítésére. A helyi tanácsokat munkaerőmérleg készítésére kötelezte, amelyben szerepelnie kellett a cigány lakosság munkavállalásának növelésére tett intézkedéseknek is. Tartalmaznia kellett a rendszeres tájékoztatás módját, a munkavállalásra történő felkészítést, a munkaalkalmakat, a további segítségnyújtást.

Fokozott erőfeszítést írt elő a Végrehajtó Bizottság a műveltségi színvonal emelésére is. Szélesíteni kívánta az óvodai elhelyezés lehetőségeit, az iskolai előkészítést, valamint a tankötelezettség érvényesítését, továbbá alapismereti tanfolyamok szervezését is elhatározta.

A Végrehajtó Bizottság kiemelt feladatnak tekintette a gyógyító–megelőző, valamint az egészségügyi felvilágosító munkát. A közegészségügyi és járványügyi hálózat fokozottabb feladatává tette a higiéniai viszonyok javítását, a körzeti orvosok és védőnők feladatává a cigány családok gyakori felkeresését, a területi gondozás eszközeinek fejlesztését.

A helyi tanácsokat kötelezte a cigány lakosság helyzetének megtárgyalására, valamint arra, hogy a középtávú terveikbe vegyék fel a megoldási lehetőségeket.

Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa és Szigetvár Város Tanácsa részére feladatul tűzte ki, hogy dolgozzák ki a cigánytelepek felszámolásának lehetőségeit. A megyei ágazati és funkcionális osztályok számára előírta, hogy a középtávú tervek készítésénél vegyék figyelembe a cigány lakosság helyzete javításának gyakorlati feladatait.

A Baranya Megyei Tanács 1981-ben foglalkozott ismét a cigány lakosság beköltöztetésével. Az előterjesztés szerint az elmúlt tíz évben a cigány családok több mint kétharmada jutott új otthonhoz. A megyében (Pécs nélkül) szociális hitelekből 118 lakásépítés, 673 lakásvásárlás valósult meg. Saját erőből 422 lakás épült. Szolgálati lakást 145,

¹⁶ BML BMT jkv., 1964. december 18.

¹⁷ BML BMT VB ül. jkv., 1979. december 19.

¹⁸ BML 59/1974. VB sz. határozat.

tanácsi lakást 317 család kapott. Üresen álló lakóház vásárlásához 1643 esetben biztosítottak hitelt.

A megyei tanács most a lakáshelyzet javítása érdekében határozott a telepek felszámolásának befejezéséről és a telepfelszámolás után lakásonként tanácsi költségvetésből 30 000 Ft hozzájárulást biztosított, továbbá patronálási rendszert alakított ki, amely az építkezések előkészítését, lebonyolítását és ellenőrzését volt hivatva segíteni.¹⁹ A foglalkozás teljessé tétele érdekében — különösen a nők munkába állítása érdekében — munkaalkalmak létrehozását rendelte el, ugyanakkor a munkavállalást ellenőriztetni akarta, a munkakerülőkkel szemben pedig szigorú fellépést is kívánt. A műveltségi színvonal emelése érdekében az óvodai nevelést, átmenetileg az iskolai előkészítést is teljessé kívánta tenni. Ragaszkodott az iskolai törvény maradéktalan érvényesítéséhez. Ösztönözte a középfokú oktatást, a diákok szociális ellátásának bővítését, csökkenteni kívánta a lemorzsolódást. A kulturális nevelés feladatának a beilleszkedés megkönnyítését tartotta; úgy, hogy a hagyományok ne csorbuljanak. Az ideiglenesen még megmaradt telepek higiénias helyzetének további javítását tartotta fontosnak, emellett a helyes táplálkozás kialakítását, a dohányzás és az alkoholizálás visszaszorítását. Fokozni rendelte az állampolgári jogok és kötelességek megismertetését, az ellenőrzést, a fokozottabb számonkérést.

Pécs Megyei Jogú Város Tanácsának testülete a cigánykérdés megoldásának a kerekeit határozta meg, a gyakorlati tevékenységet többnyire a Végrehajtó Bizottság végezte. Az anyagi kérdések mellett már 1962-ben szükségesnek tartották a felvilágosító munkát, aminek mind a cigányság, mind a többségi lakosság felé kellett irányulnia.²⁰ A szakigazgatási szerveket távlati tervek kidolgozására utasítottá, de konkrét intézkedéseket is hozott, így az analfabéták számára tanfolyam szervezésére, munkahelyek biztosítására. A Pécsi Széntörzsőtnél, a Kocszműnél, a Hőerőműnél, a pécs-szabolcsi és a vasasi termelőszövetkezetnél, az Uránércbánya Vállalatnál, azÉM Baranya Megyei Építőipari Vállalatnál, a Kertészeti Vállalatnál, a Szőlészeti Kutatóintézetnél és a Mecseki Erdőgazdaságnál meghatározott létszámú cigány munkavállalót — férfit és nőt — kellett rendelete szerint elhelyezni. A beiskolázásra különös gondot kellett fordítani, többek között az általános iskola 1. osztályába kerülők részére előkészítő tanfolyamot kellett szervezni. A lakáshoz juttatandó cigány családok jegyzékét öt évre előre elkészítették.²¹ Intézkedett építési telkek juttatásáról is, amelyeket a városban elszórtan szándékoztak kijelölni. A lakáskérdés megoldására OTP kölcsön szerzésére kívánt a város segítséget nyújtani. A Majális téri telepet a 2. ötéves terv időszakában, a II. és a III. kerületben lévő putrikat 1963 év végéig kívánta a Végrehajtó Bizottság megszüntetni.

A tanácsi és a nem tanácsi vállalatok patronálási tevékenységéről határoztak 1968-ban, amelynek értelmében azoknak segítséget kellett biztosítani egy-egy telep lakóinak a munkavállaláshoz, szakmunkásképzéshez, építkezéseikhez annak érdekében, hogy minél előbb a város belterületére költözhessenek.²² A Majális téri telep felszámolása érdekében hús kedvezményes kölcsönt biztosított. Szükségesnek tartotta a sokrétű ismeretterjesztést is.

¹⁹ 21/1981. T. sz. határozat.

²⁰ 54. VB határozat.

²¹ 55. VB határozat.

²² 27/1968. (IV. 5.) VB határozat.

A későbbiek során e kérdések ismételten szerepeltek a városi tanács Végrehajtó Bizottsága előtt, és a munka továbbvitelére ismételten határozatok születtek. Összegezésként elmondhatjuk, hogy a vizsgált időszak végére a cigányság helyzetében jelentős változás következett be. Néhány alapvető területen — telepfelszámolás, a férfiak munkába állítása, az általános iskolákba történő beiskoláztatás, közegészségügy — a kitűzött célt csaknem teljes egészében megvalósították. Más területeken is jelentős előrehaladás történt. Mindezek ellenére a cigánykérdés mint általános jelenség, nem oldódott meg. A bekövetkezett rendszerváltással e területen is új fejezet nyílt.

A cigánykérdés megoldására nem voltak felkészülve a központi állami és pártszervek, mert nem tisztázták a megoldási lehetőséget, sem elveiben, sem gyakorlatában. A Baranya Megyei Tanács sem tudott eleinte mit kezdeni a kapott feladattal. Szervezeti felépítése, tárgyismerete nem volt megfelelő. Nem volt erre felkészülve a cigány lakosság sem, igaz, nem is kérdezte meg őket senki, vajon ők mit is szeretnének? Az életforma-változtatás ugyanakkor nagy kihívást jelentett számukra. A nem cigány többségi lakosság felkészítése sem történt meg, így az előítéletek a cigányügy megoldását tovább nehezítették.

A kor szellemének megfelelő politikai kezdeményezésről, politikai diktátumról volt szó, aminek nem volt meg az anyagi és társadalmi bázisa. Az egyes településeken, a megyében nem volt előre tisztázott az elérendő cél, a gyakorlatban ezért gyakran ellentmondásos tendenciák érvényesültek. Nem volt világos, hogy asszimilálásról vagy integrációról van e szó? A cigány lakosságot tulajdonképpen nem kérdezték meg a velük kapcsolatos problémák megoldásának módjáról. Róluk, de nélkülük döntöttek az illetékes szervek. A vizsgált iratanyagban feltűnnek a politikai célt elfedő fogalmak. A cigányság „felemelkedése” érdekében dolgoztak az érintett tanácsai szervek, de itt is homályban maradt, hogy ez milyen szintre történjen, milyen módon valósuljon meg. A gyakorlat, a megye területére történő széttelepítés az asszimiláció elősegítését jelentette. Az egy tömbben maradást, vagyis az integrációt, amelynek akadt néhány példája, a végrehajtás hibájaként fogták fel a döntéshozó szervek.

Hibás döntéseket utólag is felfedezhetünk. A beköltöztetéseket például nem kötötték össze a munkalehetőségekkel. Erre vonatkozóan azért találni pozitív példákat is, elsősorban a szén- és uránbányákban, erdőgazdaságokban, összességében azonban kevésbé érvényesült. A cigány lakosság nagy része olyan településekre költözött be, ahol nem volt megfelelő munkalehetősége. A fokozottan hátrányos helyzetű Ormánságban a cigány lakosság meghatározó számúvá vált, gazdasági kitörésüknek viszont nagyon kevés lehetősége volt.

Utólag azt a kérdést is feltehetjük, hogy létezett-e jó megoldás? Ha a telepfelszámolásokat követően a cigány családokat ismét egy tömbbe helyezték volna el, szegregációs intézkedés vádja merülhetett volna fel. A széttelepítés viszont az erőszakos asszimiláció egyik válfajának tekinthető.

A gyakorlati végrehajtás során nyilvánvalóvá vált, hogy a kitűzött feladatok megvalósítása néhány év alatt nem történhet meg, ez több, egymást követő generáció idején következhet csak be, az időközben felmerült elvi és gyakorlati hiányosságok felszámolásával egyetemben.

A felmerült visszasságok ellenére a döntés előkészítők és a döntéshozók cigány lakosság felé megnyilvánuló jó szándékát elvitatni nem lehet.